

Etikfrågor vid Lunds universitet. En vägledning.

Innehållsförteckning

Introduktion

Del 1 Allmän värdegrund

Del 2 Forskareetik och forskningsetik

Del 3 Samtal om etiska frågor, med appendix: Kort historisk bakgrund

Bilaga: Exempelsamling

Detta dokument behandlar de etiska grunderna för Lunds universitets verksamhet. Det består, vid sidan av introduktionen, av tre delar och exempelsamling:

- Allmän värdegrund
- Speciella etiska frågor för forskare och forskning
Samtal om etiska frågor

Till dokumentet hör också en bilaga med en exempelsamling. Där samlas kontinuerligt uppgifter om ställningstaganden och beslut i Lunds universitets verksamhet som har tydliga etiska implikationer.

Introduktion.

Detta dokument skall tjäna som Lunds universitets etikdokument och vänder sig därmed till alla anställda liksom till alla studenter vid Lunds universitet. Såväl dokumentets uppläggning som innehåll speglar variationen i och komplexiteten av de etiska problem som kan aktualiseras. Att ge en heltäckande beskrivning av alla tänkbara sådana problem med detaljerade konkreta riktlinjer är en omöjlig uppgift. Det är därför dokumentet givits den beskrivna utformningen, som bygger på att dokumentet successivt kompletteras efter hand som Lunds universitet gör ställningstaganden i etikfrågor. Det är också av detta skäl som dokumentet i rubriken benämns ”En vägledning”.

Om dokumentets juridiska status så som det nu föreligger kan följande sägas.

I Del 1 beskrivs den allmänna värdegrund på vilken verksamheten vilar. Där tas upp värderingar som kommit till uttryck i internationella instrument men också i lagstiftning som är bindande för universitetet. Att universitetets verksamhet bedrivs under lagarna är en självklarhet. I de fall Lunds universitet och den verksamhet som där bedrivs inte lever upp till sådana krav, kan ansvar utkrävas i de former som anges i den lagstiftning som berörs. Gäller det högskolelagstiftningen kan det handla om Högskoleverkets tillsyn, men också om överprövning av beslut genom Överklagandenämnden för högskolan. Gäller det lagen om likabehandling av studenter kan det handla om skadeståndstalan mot universitetet vid allmän domstol. Arbetsrättens regelsystem ger varierade möjligheter – och skyldigheter – för universitetet att ingripa mot såväl anställda som arbetsledare som inte följer lagstiftningens intentioner liksom de riktlinjer och ambitioner för verksamheten som kan ha ställts upp lokalt för Lunds universitet. Grövre former av oetiskt beteende kan vara straffbelagt och falla under allmänt åtal.

De värderingar som beskrivs i Del 1 kan emellertid också i andra fall – där direkt lagstiftning saknas – användas till vägledning i situationer där det finns ett utrymme för egna bedömningar och på så sätt komma att ligga till grund för konkreta ställningstaganden.

I Del 2 behandlas under skilda rubriker särskilda etiska frågor som gäller forskare och forskning. Här hänvisas i dokumentet till särskilda etikdokument för forskning som tagits fram i skilda

sammanhang och vars innehåll varierar från allmänt vägledande riktlinjer till mer precisa krav. Lunds universitet ställer sig allmänt bakom dessa etikdokument och deras innehåll.

Till del 2 hör också ett avsnitt med konkreta ställningstaganden som gäller särskilt för Lunds universitet. Detta avsnitt kommer efter hand att byggas ut och placeras sist i detta dokument. Det har karaktären av regelrätta föreskrifter som gäller för verksamheten här. Vad detta närmare innebär för den enskilda medarbetaren kan emellertid ibland vara svårt att avgöra i det enskilda fallet, och avgörs också det ofta ytterst av om det finns stödjande lagstiftning där formerna för att utkräva ansvar närmare preciseras. Det är här som den exempelsamling som länkats till dokumentet kan ge viktig vägledning för den enskilde.

I del 3, slutligen, utvecklas en modell för etiska ställningstaganden. Denna bygger på rapporten ”Etiken i praktiken”, som lagts fram av en universitetsgemensam arbetsgrupp. Här beskrivs några användbara utgångspunkter och metoder för etiska samtal att användas i verksamheten. Detta avsnitt är särskilt värdefullt i de många fall där givna svar och vägledande lagstiftning saknas, men beslut ändå måste fattas.

Slutligen kommer den omnämnda exempelsamlingen med uppgifter om ställningstaganden och beslut i Lunds universitet som har tydliga etiska implikationer.

Avgörande för etikutvecklingen vid universitetet är nu att alla delar av universitetet liksom alla anställda tar del av dokumentet och tillämpar det i det egna vardagliga arbetet inom undervisning, forskning och administration.

Del 1. Allmän värdegrund

Lunds universitet som del i en världsvid och europeisk värdegemenskap

Lunds universitet är i sin tradition en produkt av ett europeiskt kulturarv och är samtidigt del av en världsvid universitetsgemenskap. I FN:s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948 med senare kompletteringar uttrycks en värdegrund för det internationella samfundet (<http://www.manskligarattigheter.gov.se/extra/page/>).

På europeisk nivå finns *Magna Charta Universitatum*, som är en överenskommelse mellan ett stort antal europeiska universitet i samband med Bolognauniversitetets 900-årsjubileum 1988. Dokumentet har kommit att räknas som de europeiska universitetens rättighetsförklaring (<http://www3.unibo.it/avl/charta/charta.htm>).

Frihet i forskning och utbildning ses som grundläggande principer. Statsmakterna och universiteten måste inom sina respektive områden respektera följande grundläggande krav:

”För att tillgodose omvärldens behov måste universitetens forskning och undervisning vara moraliskt och intellektuellt oberoende av alla politiska, ideologiska och ekonomiska maktgrupperingar.”

Lunds universitet som delaktigt i EU:s mål och värden

Genom medlemskap i EU har Sverige förbundit sig till de mål och värden för EU som angivits i Konstitutionen för Europa, undertecknad den 29 oktober 2004 i Bryssel (<http://europa.eu.int/constitution>). (Konstitutionen träder i kraft först när det antagits av vart och

ett av EU:s medlemsländer. Skrivningarna finner emellertid sina motsvarigheter också i de tidigare, nu gällande fördragen.) Som statlig myndighet i Sverige och som del av ett europeiskt kulturarv har även Lunds universitet del i den europeiska värdegemenskapen. I del I, under första huvudtiteln, artikel I-2 anges europaunionens värden och mål:

”Unionen skall bygga på värdena respekt för människans värdighet, frihet, demokrati, jämlikhet, rättsstatsprincipen och respekt för de mänskliga rättigheterna, inklusive rättigheter för personer som tillhör minoriteter. Dessa värden skall vara gemensamma för medlemsstaterna i ett samhälle där mångfald, icke-diskriminering, tolerans, rättvisa, solidaritet och principen om jämställdhet mellan kvinnor och män råder.”

I artikel I-3 sägs att unionens syfte är att befrämja fred, unionens värden samt välfärd. Unionen skall erbjuda medborgarna frihet, säkerhet, rättvisa och fri marknad. Vidare befrämjas social rättvisa, jämställdhet mellan kvinnor och män och solidaritet mellan generationerna. Kulturell och språklig mångfald respekteras.

I relation till omvärlden anges EU:s mål och värden:

”I sina förbindelser med den övriga världen skall unionen bekräfta och främja sina värderingar och intressen. Den skall bidra till fred, säkerhet, hållbar utveckling av vår jord, solidaritet och ömsesidig respekt mellan folken, fri och rättvis handel, utrotning av fattigdomen och skydd för de mänskliga rättigheterna, särskilt barnets rättigheter, samt till strikt efterlevnad och utveckling av internationell rätt, inklusive respekt för principerna i Förenta nationernas stadga.”

Del II av Konstitution för Europa innehåller Europeiska Unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (som separat dokument antaget redan i Nice den 7 december 2000, www.europarl.eu.int/charter). I ingressen anges där att:

”Med beaktande av unionens behörighet och uppgifter samt subsidiaritetsprincipen bekräftas i denna stadga de rättigheter som har sin grund särskilt i medlemsstaternas gemensamma författningstraditioner och internationella förpliktelser, Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, unionens och Europarådets sociala stadga samt rättspraxis vid Europeiska unionens domstol och Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna.”

I stadgans innehåll märks bl.a. artikel II-73 om frihet för konsten och vetenskapen:

”Konsten och den vetenskapliga forskningen skall vara fria. Den akademiska friheten skall respekteras.”

Lunds universitet som statlig myndighet

Lunds universitet är en statlig myndighet och skall därmed följa de etiska riktlinjer som finns i grundlagen.

Regeringsformen (1974:152)

I denna anges under 1 kap. ”Statsskickets grunder” flera grundläggande etiska riktlinjer och etiska värden. Det sägs i 1 § att all offentlig makt utgår från folket och att fri åsiktsbildning skall råda och därefter följer det centrala värdeavsnittet i 2 §:

”Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd skall vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten. Det skall särskilt åligga det allmänna att trygga rätten till hälsa, arbete, bostad och utbildning samt att verka för social omsorg och trygghet.

Det allmänna skall främja en hållbar utveckling som leder till en god miljö för nuvarande och kommande generationer.

Det allmänna skall verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden samt värna den enskildes privatliv och familjeliv. Det allmänna skall verka för att alla människor skall kunna uppnå delaktighet och jämlikhet i samhället. Det allmänna skall motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller annan omständighet som gäller den enskilde som person.

Etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas. Lag (2002:903).”

I 2 kap. 1 –2 §§ fastställs medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter, vilka därmed också gäller för Lunds universitet. Det gäller yttrandefrihet, informationsfrihet, mötesfrihet, demonstrationsfrihet, föreningsfrihet, religionsfrihet samt tryckfrihet.

Vidare, sedan den 1 januari 1995 gäller den Europeiska konventionen den 4 november 1950 som svensk lag genom Lag (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

Högskolelagen (1992:1434)

Lunds universitet har vidare att följa grundläggande författningar för universitet och högskolor.

Inledningsvis slår högskolelagen fast: ”Vetenskapens trovärdighet och god forskningssed” skall värnas. Hög kvalitet och effektivitet skall gälla. Vidare sägs:

5 § I högskolornas verksamhet skall jämställdhet mellan kvinnor och män alltid iakttas och främjas.

Högskolorna bör vidare i sin verksamhet främja förståelsen för andra länder och för internationella förhållanden.

Högskolorna skall också aktivt främja och bredda rekryteringen till högskolan. Lag (2001:1263).

5 a § I lagen (2001:1286) om likabehandling av studenter i högskolan finns bestämmelser om att högskolorna inom ramen för sin verksamhet skall bedriva ett målinriktat arbete för att aktivt främja lika rättigheter för studenter och sökande oavsett könstillhörighet, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder. Lag (2003:312).

I följande för forskningen fundamentala principer skyddar högskolelagen forskningens frihet:

6 § För forskningen skall som allmänna principer gälla att

1. forskningsproblem får fritt väljas,
2. forskningsmetoder får fritt utvecklas och
3. forskningsresultat får fritt publiceras.

Lunds universitets interna riktlinjer

I Strategisk plan 2002–2006, som är det grundläggande dokumentet, finns under avsnitten vision och grundläggande värderingar angivet vilka etiska värden som Lunds universitet står för. Ur dessa avsnitt bör särskilt följande uppmärksammas:

Universitetets vision

Lunds universitet förnyar kontinuerligt en attraktiv och dynamisk miljö, präglad av social och etnisk mångfald, jämställdhet, demokratiska värderingar, öppenhet och kritiskt tänkande samt av arbete för en globalt hållbar utveckling. Lunds universitet är en viktig kulturinstitution i samhället, som förvaltar och förnyar en lång bildningstradition.

Grundläggande värderingar

n Universitetets verksamhet har som grund sökandet efter kunskap och perspektiv samt analys, syntes, kritisk prövning och bedömning av fakta och värderingar. All verksamhet bedrivs med respekt för argument och saklighet. Universitetet slår vakt om individens frihet att pröva argument, frihet att tänka och yttra sig samt frihet att välja forskningsuppgifter och att publicera sig.

n Universitetet – anställda och studenter – är en aktiv röst i samhället. Universitetet ställer sin kunskap till förfogande och tillför perspektiv och alternativa synsätt och är härigenom inte bara en spegling av samhället utan också en påverkande och samhällskritisk aktör.

n Universitetet bygger på och förmedlar demokratiska värden. Individernas integritet värnas. Anställda och studenter har inflytande över sitt arbete och sina studier och tar ett gemensamt ansvar för universitetets utveckling.

n Universitetets verksamhet bygger på jämställdhet mellan könen och strävan efter etnisk och social mångfald. Alla människors lika värde erkänns och universitetet verkar mot rasism och främlingsfientlighet.

n Universitetet är en internationell miljö. All verksamhet bedrivs med internationell öppenhet och främjar härigenom fredlig samverkan över kulturella och nationella gränser.

n Universitetet är en organisation med stor öppenhet gentemot samhället i övrigt och gentemot enskilda medborgare. Universitetet samverkar med det omgivande samhället för att bidra till den kulturella och ekonomiska utvecklingen regionalt, nationellt och internationellt.

n Kvalitet och nytänkande är en grund för all verksamhet vid universitetet.

n Universitetet är en miljö som präglas av öppenhet för nya idéer, ett levande människointresse och nyfikenhet på det okända och där humor, skepticism och humanism är nyckelord.

Sammanfattning: Lunds universitets etiska grund

Samtliga anförda etiska värden och riktlinjer är normerande för Lunds universitet, från FN över EU till grundlagen, övrig relevant nationell lagstiftning och universitetets interna riktlinjer. Samtliga konvergerar till några grundläggande värden och normer.

Framst finns skyddet av mänsklig värdighet, människors lika värde och mänskliga rättigheter. Olika friheter, tolerans, demokrati, jämlikhet samt icke-diskriminering är centrala värden liksom främjande av fred, globalt hållbar utveckling och social välfärd samt internationell samverkan.

Vidare gäller i universitetets verksamhet att anställda visar respekt för varandra, hederlighet och ärlighet, omtanke och engagemang samt solidaritet med universitetets värdegrund och verksamhet. Alla som är knutna till universitetens verksamhet – forskare, lärare, teknisk och administrativ personal och studenter – har som övriga medborgare att iaktta de värdegrunder samhället bygger på och som har sin förankring i människovärdet. Dessa allmänmänniska riktlinjer utgör en form av spelregler som det råder stor konsensus om och som också är accepterade av medborgarna för att

samhället ska fungera. De som arbetar vid universiteten har i sin verksamhet och i sina relationer till andra människor att försöka följa och förverkliga där givna intentioner.

För universitetet gäller vidare värnande om frihet att välja forskning och metoder samt att publicera resultat. Den akademiska friheten att styra universitets verksamhet skall skyddas. Den akademiska integriteten är absolut, dvs ingen otillbörlig påverkan får ske i fråga om verksamheten, forskning och utbildning. På denna tydliga värdegrund skall Lunds universitet vara öppet mot omvärlden och aktivt ta del i samhällsutvecklingen.

En mer populär vidareutveckling av detta finns i bifogade *Värdegrund*, som utformats av universitetets informationsenhet.

Del 2. Forskareetik och forskningsetik

Distinktionen mellan forskareetik och forskningsetik är inte knivskarp men kan dras på följande sätt.

Forskareetik

Till forskareetiken hör frågor som rör forskningens kvalitet, forskarens hederlighet och integritet, och forskarens agerande i vissa roller utanför den rena forskningen. I forskareetiken inkluderas dock även relationen till medarbetare, forskarkolleger och finansörer.

Självfallet skall forskare vara hederliga och bevara sin integritet, något som framgår redan av den värdegrund som anges i föregående avsnitt. Till forskareetiken hör också frågor som gäller vetenskaplig oredlighet, intressekonflikter vid granskning av kollegers manuskript och publikationsetik. Vad kraven på hederlighet i dessa fall innebär diskuteras närmare i en av Vetenskapsrådet 2005 utgiven skrift *Vad är god forskningssed?* och däri angiven litteratur (Vetenskapsrådets rapportserie).

Forskningsetik

Här hör frågor om hur man i forskningen tar hänsyn till och skyddar olika deltagare, informanter, försökspersoner och andra som berörs av forskningen. Forskningsetiska frågor är t ex frågor som rör hur urval av försökspersoner sker, hur information ges, vilken information som ges, hur deltagandet påverkar personen under projektet och efter projektet, och hur publicering kan påverka deltagare, och frågor som rör tredje man vad gäller t ex information, publicering och eventuell påverkan. En grundläggande princip som gäller är att försökspersoners integritet skall skyddas.

När det gäller såväl forskareetik som forskningsetik står man inför valet att ge allmänna riktlinjer som får tolkas och tillämpas på konkreta fall eller att ge detaljerade föreskrifter för varje enskilt fall. Allmänna riktlinjer är lätta att minnas. Detaljföreskrifter blir däremot omfattande eftersom det finns en stor mängd olikartade problem att behandla och kan dessutom snabbt bli inaktuella genom att nya problem, metoder och situationer aktualiserar nya frågor.

Detaljföreskrifter för konkreta fall kan inte ges i ett policydokument av denna typ. Dokumentet är i stället uppbyggt så att de i del 1 angivna värdena och riktlinjerna är grunden också för universitetets forskareetik och forskningsetik och dessa värden och riktlinjer får tillämpas i de enskilda frågorna. I denna del 2 hänvisas till allmänt accepterade deklamationer och andra dokument som ger mer detaljerad vägledning i enskilda frågor. Till hjälp för individer och grupper som har behov av ställningstagande i etiska vägval finns i del 3 dessutom en rekommenderad metod för samtal i etiska frågor.

I fortsättningen ges i denna del vägledning för sökande och användning av etiska riktlinjer för tre centrala områden: grundläggande forskningsetik, forskning avseende människor samt forskarens kommersiella bindningar.

Grundläggande forskningsetik

En etikdeklaration som fått stor betydelse är Helsingforsdeklarationen (www.codex.vr.se). Helsingforsdeklarationen var från början avsedd att tillämpas inom biomedicinsk forskning men har blivit ett grundläggande dokument i forskningsetik inom många vetenskapsområden. Det har en stark ställning i forskarvärlden och dess grundläggande principer har tillämpats långt utanför biomedicinsk forskning, även inom humaniora och samhällsvetenskap.

Kraven på information, samtycke, konfidentialitet, rätt att avbryta sin medverkan m.m. är ju också aktuella i humanistisk, beteendevetenskaplig och samhällsvetenskaplig forskning, även om de ibland tolkas och tillämpas på något olika sätt inom dessa forskningsområden.

Helsingforsdeklarationen tillkom för att skydda försökspersoner mot bakgrund av den farliga forskning utan fritt och informerat samtycke som under andra världskriget hade bedrivits på fångar i koncentrationsläger. En utgångspunkt är att det finns två legitima krav: kravet att ta fram ny kunskap, något som är viktigt för både individers och samhällets utveckling, samt kravet på skydd mot fysisk, psykisk och annan skada i samband med forskning. Dessa krav kommer ibland i konflikt med varandra och måste då vägas mot varandra. Denna vägning och gränserna för den diskuteras i Helsingforsdeklarationen. En svensk tolkning och tillämpning av denna deklaration har tagits fram av Vetenskapsrådet (Vetenskapsrådets riktlinjer för värdering av medicinsk humanforskning).

Ursprungligen var Helsingforsdeklarationen tänkt att tillämpas i första hand på klinisk forskning. Genom tillägg och revisioner har tillämpningsområdet vidgats till även andra typer av forskning som registerdataforskning, biobanksforskning och epidemiologisk forskning. Vid sidan av Helsingforsdeklarationen finns även ett antal riktlinjer för andra typer av forskning, utgivna av bl a CIOMS och WHO.

Vetenskapsrådets forskningsetiska riktlinjer för humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning ansluter till grundtankarna i Helsingforsdeklarationer och förtydligar kraven på information, samtycke, konfidentialitet samt hur forskningsmaterial får utnyttjas inom dessa forskningsområden.

Lagen om etikprövning av forskning som avser människor

Från den 1 januari 2004 finns en lag som reglerar den forskningsetiska prövningen, *Lagen om etikprövning av forskning som avser människor*. Enligt denna lag ska all forskning på människa som (1) rör känsliga uppgifter och som utförs utan informerat samtycke eller (2) syftar till en fysisk eller psykisk påverkan, etikgranskas av en regional etikprövningsnämnd. I det första fallet innebär nämndens granskning att man synar projektbeskrivningen utifrån frågan om mänskliga rättigheter eller människans värdighet på något sätt kränks. Man bedömer också förhållandet mellan projektets värde och de eventuella påfrestningar eller risker som t ex en deltagare kan utsättas för. Värdet måste bedömas överstiga riskerna. I det andra fallet bedöms de faktorer som nämnts ovan, men därtill kommer en bedömning av det informerade samtycke som här krävs. Lagen gäller all forskning, oberoende av hur den finansieras.

Vid sidan av den forskning som enligt den nya lagen *skall* granskas, kan också annan forskning bli föremål för rådgivande granskning av de nya nämnderna. Sådan rådgivande prövning är viktig för många forskare. Åtskilliga forskningsfinansiärer kräver nämligen som förutsättning för anslag att projektet har etikgranskats och godkänts. Många internationella vetenskapliga tidskrifter ställer liknande krav.

Det finns också annan lagstiftning som är relevant för forskning, t ex Tryckfrihetsförordningen, Arkivlagen och Personuppgiftslagen.

För försök med djur finns särskilda etiska regler.

Forskares kommersiella bindningar

Här är syftet att värna om forskningens frihet, opartiskhet och objektivitet. Genom offentlig insyn klargörs forskares relationer till finansörer. Vetenskapliga krav på objektivitet skall värnas och den genererade kunskapen göras tillgänglig för samhället. Även i dessa avseenden hänvisas till Vetenskapsrådets riktlinjer, som här delvis citeras.

Generellt gäller att forskare skall ange kommersiella och jämförbara intressen och beroenden i ansökningar, rapporter och vetenskaplig produktion. Sådana intressen inkluderar ekonomiska bidrag för forskning, anställning, konsultarvoden eller annan ersättning från företag eller annan organisation och eget eller närståendes ägande eller delägarskap i företag.

Det är forskarens skyldighet och rättighet att oberoende av ekonomiska eller andra bindningar offentliggöra forskningsresultat. Undantag får klargöras i kontrakt eller motsvarande. Som riktlinje kan gälla att offentliggörande av resultat får inte fördröjas av finansier längrre än två månader, såvida inte en patentansökan planeras, då högst sex månader gäller.

Det finns situationer när forskarens objektivitet kan påverkas av andra intressen såsom den egna karriären, intellektuell låsning till en hypotes eller ekonomiska vinstintressen. Ibland kan påverkan bli så stark att det leder till direkt vetenskaplig ohederlighet. Vanligare är kanske att en forskare medvetet eller omedvetet förvränger egna eller andra forskares resultat. Till anslagsgivare kan de egna resultatens betydelse överdrivas och andras resultat inte redovisas. Ett för forskarens intresse negativt resultat kan komma att förbli opublicerat. När en forskare samarbetar med ett företag eller en annan organisation bör det i avtal regleras att han/hon inte fräntas möjligheten att själv analysera eller tolka sina resultat på ett objektivt och kritiskt sätt eller förbjuds att offentliggöra resultaten om de är negativa sett ur företagets/organisationens perspektiv. För att bibehålla allmänhetens förtroende är det därför viktigt att forskaren redovisar eventuella ekonomiska intressen i samband med ansökan om forskningsmedel.

Att finna rätt avvägning mellan kravet på öppenhet, vetenskaplig dialog och en möjlighet till ett patent eller kommersialisering av forskningsresultat är svårt. Beslutet om när resultaten skall offentliggöras måste dock ligga hos forskaren. Det rekommenderas att redan vid starten av samarbete mellan akademiska forskare och företag m fl avtal skrivs som innebär att doktorander ej försenas och att forskarna inte avsäger sig möjligheten att själva analysera, tolka, redovisa och publicera sina resultat, med rimligt hänsynstagande till företagets affärsintressen.

De här angivna dokumenten och andra finns på Vetenskapsrådets webbsida CODEX (www.codex.vr.se.) Webbsidan inkluderar alla lagtexter som har relevans vid forskning: *Lagen om etikprövning av forskning som avser människor*, *Arkivlagen*, *Sekretesslagen*, *Personuppgiftslagen*, *Hälsö och sjukvårdslagen*, *Djurskyddslagen*, etc. Här återfinns även olika direktiv och konventioner av internationell karaktär, knutna t ex till FN, UNESCO, EU och Europarådet.

Webbsidan innehåller också fullständiga texter till forskningsetiska kodexar för olika forskningsområden och discipliner. Där finns också texter som rör särskilda problem i forskningen, t ex rörande informerat samtycke eller publicering. CODEX tar under en särskild rubrik upp djur i

forskningen. Här finns också texten till t ex *Läkemedelslagen* och *Läkemedelsförordningen* samt Läkemedelsverkets regler rörande kliniska prövningar.

För läkemedelsprövningar är det relevanta dokumentet riktlinjer (guidelines) för *Good Clinical Practice* (GCP). Dokumentet är giltigt för EU, USA, Japan och Australien och är närmast av juridiskt bindande karaktär. Det innehåller ett stort antal detaljerade principer men också en lista av begreppsdefinitioner. Den senaste versionen av dokumentet återfinns i CODEX.

För medicinsk forskning finns i CODEX ett policydokument om behandling av personuppgifter utformat av Arbetsgruppen för forskningsetik vid Ämnesrådet för medicin vid VR.

Följande avsnitt innefattar några konkreta ställningstaganden med etisk innebörd, formulerade som att-satser, som gäller särskilt för Lunds universitet. Detta avsnitt kommer efter hand att byggas ut genom beslut i särskild ordning.

Vid Lunds universitet gäller:

- att berörda har ett ansvar för att de medel och resurser som ställs till universitetets förfogande förvaltas och brukas på ett rättmätigt sätt.
- att ingen får utnyttja sin position för att ge sig själv eller närstående ekonomiska eller andra fördelar.
- att intima relationer mellan personer där ett beroendeförhållande föreligger bör undvikas för att jävsproblematik inte skall uppstå i verksamheten.
- att skulle en intim relation uppstå mellan handledare och doktorand eller annan studerande skall handledarbyte ske.
- att undervisning om forskar- och forskningsetik skall ingå i forskarutbildning och handledarutbildning inom alla universitetets vetenskapsområden.
- att externa anslag där risk för förtroendeskada kan tänkas föreligga skall godkännas av dekan/-områdesordförande.
- att anmälda bisysslor skall granskas ur förtroendeskadlig synvinkel av prefekt och, i tveksamma fall, av dekan/områdesordförande.
- att fundraising/sponsring av verksamheten skall följa de regler och riktlinjer som antagits i särskild ordning (Rektorsbeslut 2003-03-22) Dnr I B 9 1718/2003.
- att placering av medel i till Lunds universitet anknutna stiftelser skall följa de regler och riktlinjer som antagits i dokumentet "Etiska frågeställningar avseende Lunds universitets anknutna stiftelser" genom beslut av Universitetsstyrelsen (protokoll 2004-12-17 §66. Se hemsidan under US).

Del 3. Samtal om etiska frågor

Etiska riktlinjer finns som visats på olika nivåer och för olika verksamhetsområden. Samtidigt som sådana riktlinjer i varierande grad kan sägas gälla för Lunds universitet och dess anställda räcker det inte med officiella riktlinjer. Varje enskild individ behöver ha en etisk medvetenhet och ta ställning. Sådana ställningstaganden sker genom egen etisk reflexion men också genom samtal om gemensamma etiska frågor, t ex inom en institution eller i en forskargrupp.

I en särskild rapport, *Etiken i praktiken*, har en universitetsgemensam arbetsgrupp genom samtal arbetat fram några användbara utgångspunkter och metoder för etiska samtal. Denna del 3 är i huvudsak hämtad från arbetsgruppens rapport. Som appendix finns en historisk utblick, som också sätter in de här i del 1 angivna grundläggande värdena i ett historiskt sammanhang.

Denna tredje del av universitetets etikdokument är avsett att användas inom Lunds universitet som underlag för samtal om etikfrågor. Syftet är att öka uppmärksamheten på etiska frågor och dilemman i konkreta situationer, stimulera till etisk reflektion och därmed underlätta för den enskilde att ta ställning och att uppleva större trygghet i sina ställningstaganden. Förhoppningen är att beskrivning och redovisning av etiska situationer med sina nyckelord ska kunna upplevas som en positiv stimulans i vardagens arbete och kontakter och som en hjälp att lösa problem och konflikter på ett konstruktivt sätt.

Några nyckelord har tidigare angetts som anger inriktningen i detta sammanhang: respekt och tolerans, hederlighet och ärlighet, omtanke och engagemang, solidaritet och jämställdhet. Gemensamt för dessa begrepp är att de uppfattas som generella, att det råder stor konsensus om dem och att de därmed uppfattas omfatta alla i samhället. Därför utgör de också viktiga och ganska självklara ledstjärnor för alla som arbetar vid universitetet. Ett upprätthållande av dessa värden och principer är av avgörande betydelse för att universitetet som en del av samhället ska fungera på ett bra sätt. De är nödvändiga för att alla som arbetar vid universitetet ska kunna uppleva trygghet och harmoni i sin arbetssituation och sin arbetsgemenskap.

Etiken i praktiken

En heltäckande beskrivning med detaljerade konkreta riktlinjer för alla etiska problem är en omöjlig uppgift. I stället presenteras här en modell för

- * hur man ska hantera en situation, ett etiskt problem,
- * hur man successivt arbetar sig igenom och belyser olika aspekter,
- * hur man med modellens hjälp kan komma fram till ett ställningstagande,
- * hur man kan bedöma den etiska kvaliteten i ställningstagandet,
- * hur man informerar berörda under arbetets gång.

Tillsammans med presentationen av ett antal exempel som jämförelsematerial bör arbetet utifrån modellen kunna underlätta för den enskilde individen att själv bedöma och bearbeta en problem-situation och att agera när det krävs ett bestämt etiskt ställningstagande.

Som knuten till universitetet ställs man inför etiska konflikter som är specifika för universitetsvärlden. Hur hanterar man en sådan situation? Utgångspunkten får tas i universitetets grundläggande värderingar, redovisade i del 1-2. Det finns olika moment och steg i hantering, bedömning och ställningstagande.

1. Vad är det etiska problemet? Analysera och precisera för att klargöra vad det gäller, gärna i samråd med någon man har förtroende för.
2. Vilka aktörer och intressen finns?
3. Vilka olika lösningar finns?
4. Vilka effekter/följder får de olika alternativen/lösningarna?
 för enskilda eller grupper och för mig själv
 för arbetet och arbetsmiljön på institutionen/enheten
 för universitetet
 för omvärlden
 på kort och på lång sikt
5. Pröva lösningarna mot universitetets värdegrund

Din egen erfarenhet och bedömning
Dina samtalspartners reflektioner

6. Tänk på behovet av information i olika skeden för berörda, arbetsgruppen och arbetsplatsen.

Denna tankemodell kan appliceras på följande exempel utan att ge självklara lösningar.

Exempel 1

En forskare upptäcker att en annan forskare och god vän plagierat text i en tidskriftsartikel. Den plagierade texten är hämtad från ett opublicerat manus som en doktorand vid en annan institution skrivit. Hur handlar man i en sådan situation?

För att klargöra problemet för sig själv är det viktigt att först rådgöra med någon kollega

1. Vad är det etiska problemet? Analysera och precisera för att klargöra vad det gäller gärna i samråd med någon du har förtroende för.

Ett sannolikt plagiat har upptäckts. Plagiatet är publicerat. Ursprungstexten är inte publicerad. Den finns endast i manusform skriven av en doktorand. Doktoranden kan själv bli beskylld för plagiat av tidskriftsartikeln om inget görs. Doktoranden finns vid en annan institution. En anmälan kommer säkert att påverka relationen mellan de två forskarna.

2. Vilka aktörer och intressen finns?

- a) forskaren och vännen
- b) doktoranden
- c) doktorandens handledare
- d) prefekterna på de båda institutionerna
- e) fakultetsnämnden (motsvarande) som dels är ansvarig för frågor rörande forskningsfusk, dels för forskarutbildningen

3. Vilka olika lösningar finns?

Lösningar som finns är

- a) att anmäla det sannolika plagiatet till fakultetsnämnden eller motsvarande organ för utredning, d.v.s. att formellt anhängiggöra ärendet
- b) att tala med den gode vännen och be honom ta itu med problemet
- c) att informera doktoranden och dennes handledare .
- d) att "glömma" problemet

Alla lösningarna är tänkbara

4. Vilka effekter/följder får de olika alternativen/lösningarna?

a) Om det misstänkta plagiatet anmäls, blir frågan utredd av en oberoende instans. Den misstänkte blir antingen friad eller fälld och situationen för upphovsmannen blir tydliggjord. Relationen mellan mig och den gode vännen bryts sannolikt. Doktorandens intressen tillvaratas. Åtgärden leder till viss uppståndelse på kort sikt men motverkar förhoppningsvis framtida plagiat. Universitetets anseende i denna grundläggande fråga upprätthålls.

b) Att tala med den misstänkte kan leda till en god lösning om den misstänkte går med på en undersökning i fakultetens regi. Om han inte gör det skall den som upptäckt det hela anmäla ärendet till fakultetsnämnden eller annan motsvarande instans.

c) Handledaren kan välja att driva frågan

Vilka effekterna blir, beror på vilken åtgärd handledaren vidtar. Effekten på mig själv blir att jag skjuter över ansvaret på någon annan.

d) Om problemet ”glöms” bort råder lugn för stunden. Men den som upptäckt det hela kommer att brottas med sitt samvete. Den doktorand som skrivit ursprungstexten kan själv bli fälld för plagiat, eftersom han inte kan bevisa att han skrivit texten först, då grunden för det hela var ett opublicerat manus. För institutionen och universitetet blir frågan pinsammare ju längre tid som förflyter mellan handling och upptäckt.

5. Pröva lösningarna mot universitetets värdegrund, din egen erfarenhet och bedömning och din samtalspartners reflektioner. Centralt i universitetets värdegrund är att forskaren anger sina källor. Handlingslinjen bör vara omsorgen om universitetets värdegrund. Därtill kommer självklart omsorgen om doktoranden, som råkar illa ut. Även den som handlat fel behöver stöd.

Det är angeläget att korrekt och snabb information ges till de inblandade (forskaren och doktoranden), till de två institutionerna och till universitetets ledning. Ärendet måste hanteras så skyndsamt som möjligt utan att avkall görs på faktaunderlag.

Exempel 2

En forskare på den institution där du är prefekt har beviljats ett forskningsanslag från ett forskningsråd med ledamöter nominerade av medicinska fakulteter. Forskningsrådet finansieras av ett internationellt tobaksbolag. Ansökan avsåg forskning om passiv rökningens långsiktiga effekter. Skall du som prefekt godkänna mottagandet av anslaget?

1. Vad är det etiska problemet? Analysera och precisera för att klargöra vad det gäller gärna i samråd med någon du har förtroende för.

Problemet är för det första att medlen genereras av en verksamhet som producerar varor som är skadliga för människan och för det andra att avsikten bl.a. är att göra undersökningar som kan vara till ”nytta” för bolaget men även för samhället. Institutionen behöver medel för att finansiera sin verksamhet. Medlen ”legitimeras” genom att ett medicinskt forskningsråd är knutet till bolaget. Forskningen kan vara till nytta för mänskligheten, men kan också utnyttjas i motsatt syfte.

2. Vilka aktörer och intressen finns?

- a) prefekten
- b) forskningsgruppen, som behöver finansieringen
- c) fakulteten som skall värna forskningens oberoende
- d) bolagets medicinska forskningsråd
- e) bolaget

3. Vilka olika lösningar finns?

- a) att vägra att ta emot anslaget
- b) att ta emot anslaget
- c) att be forskaren flytta anslaget
- d) att precisera villkoren för att ta emot anslaget

4. Vilka effekter/följder får de olika alternativen/lösningarna?

- a) att vägra ta emot anslaget uppfattas som korrekt. Man slipper ta i ”smutsiga pengar”. Institutionens och gruppens etiska anseende ökar. Det innebär emellertid att forskningsgruppen står utan finansiering

- b) att ta emot anslaget betyder att forskning kan bedrivas och att finansieringen av institutionen underlättas
- c) att be forskargruppen flytta anslaget kan innebära att inte ta ställning till den etiska frågan
- d) att precisera villkoren kan vara ett sätt att kompromissa. Det är inte säkert att det löser den grundläggande ev. intressekonflikten.

5. Pröva lösningarna mot universitetets värdegrund, din egen erfarenhet och bedömning och din samtalspartners reflektioner.

Universitetets grundläggande uppgift är produktion av kunskap. Genom att avhända sig forskningsresurser avhänder man sig till viss del möjligheter att producera kunskap och därmed att bidra till patienters hälsa. Men forskargruppen bidrar till att ge goodwill åt ett företag som bidrar till ohälsa och att inte ta emot anslaget är ett uttryck för principen att inte legitimeras tobaksbolagets verksamhet. Det är därigenom etiskt försvarbart ur principiell synpunkt.

Situationen är därför ett verkligt etiskt dilemma. De konkreta omständigheterna, bolagets verksamhet m m blir betydelsefulla. Universitetets grundläggande syfte är produktion av kunskap, men denna får inte ske till vilket pris som helst. Ibland finns etiska riktlinjer som bör förhindra forskning.

Ytterligare några exempel på problem där den etiska modellen kan användas.

1. E-posten och hemsidor har gjort lärarna mera synliga även för allmänheten. Denna allmänhet utgörs periodvis, och särskilt för lärare i vissa ämnen, av gymnasister som håller på att skriva examensarbeten. Som myndighet är universitetet skyldigt att svara på skrivelser (inkl e-post). Är denna skyldighet obegränsad? Kan läraren säga stopp?
2. En forskargrupp har fått ett uppdrag från ett företag. Företaget kräver att forskningsresultaten inte får publiceras? Gruppen accepterar detta. Är detta förenligt med universitetets grundläggande värderingar?
3. En forskare lämnar en artikel för publicering till en internationell tidskrift. Artikeln skickas vidare för peer review- bedömning till en annan forskare, kollega till författaren. Bedömningen dröjer. Den som skickat in sin artikel får på omvägar veta att bedömaren i sin forskargrupp har en forskare som sysslar med samma problem. Misstanke väcks att bedömaren dröjer med sitt svar därför att hans medarbetare ska hinna ta del av idéerna och publicera sitt bidrag före artikelförfattaren. Vad är riktigt att göra?
4. En forskargrupp behöver tillgång till blod för sina försök. Gruppen består av handledaren och ett antal doktorander. Vid ett möte föreslår handledaren att doktoranderna lämnar blod för att projektet skall kunna genomföras och önskar svar vid bordet. Är tillvägagångssättet etiskt försvarbart?

I det föregående har ett antal exempel och situationer presenterats och analyserats. De visar variationen och komplexiteten i denna typ av etiska problem. Målet är att finna ett system som kan hjälpa till att identifiera, analysera och hantera sådana specifika problem.

Det finns egentligen inte några problem som är varandra exakt lika och därmed blir det näst intill omöjligt att formulera fasta och definitiva riktlinjer. Detta ställer krav på individen att själv reflektera över och försöka analysera problemet – ofta i samråd med andra i ärendets olika faser – för att själv

kunna uppleva sitt ställningstagande som genomtänkt och personligen acceptabelt med hänsyn till rådande omständigheter. På så sätt byggs också ett gemensamt etiskt förhållningssätt upp inom universitetet. Slutsatsen blir:

Framst genom reflektion och debatt utifrån universitetets gemensamma värdegrund kan de etiska problemen – också de mest vardagliga – finna sin bästa lösning.

Appendix

Kort historisk bakgrund

Etiska regler/riktlinjer med generella, ibland universella anspråk har utgjort självklara inslag i kulturer och religioner långt tillbaka i tiden. De har baserats på grundläggande principer som motiverat och sanktionerat de moraliska värderingarna och dessas praktiska konsekvenser. De har varit avsedda att skapa en gemensam referensram för berörda antingen det rört sig om medborgare i stater, medlemmar i trossamfund eller dem som tillhört gillen och sammanslutningar. Genomgående har de haft en övergripande principiell utformning i syfte att ge allmän vägledning om hur man skulle leva i relation till omvärlden. Tolkningen i konkret tillämpning fick däremot var och en själv stå för.

Den mest kända och citerade regeln genom tiderna är säkerligen den gyllene regeln. Den äldsta formuleringen tillskrivs Konfucius ca 500 år f Kr. Tillfrågad av en av sina lärjungar: ”finns det ett enda ord som kan tas som rättesnöre för ett helt livs vandell?” skall Konfucius ha svarat: ”Ömsesidigheten. Vad du själv inte vill tillfogas, skall du inte tillfoga andra”. Likalydande formuleringar i olika varianter finns i den judiska traditionen med konkretisering i de tio budorden, i den hellenistiska traditionen liksom i hinduism och buddhism – alla från ungefär samma tid – och senare i islam. Den oftast citerade utformningen är den positiva formuleringen i bergspredikan i Nya testamentet: ”allt vad ni vill att människorna skall göra er, det skall ni också göra för dem”.

Det finns också andra liknande principer för det moraliska handlandet som spelat en stor roll för människors relationer i samhället. Thomas av Aquino konstaterar på 1200-talet att man skall ”göra det goda, undvika det onda”. Åtskilliga århundraden senare – vid 1700-talets slut formulerade filosofen Immanuel Kant sitt berömda kategoriska imperativ: ”handla efter den maxim/princip som du skulle vilja se upphöjd till lag”. Redan före Kant hade den liberala individualismen under inflytande av bl. a 1600-talsfilosofen Thomas Hobbes satt individen i centrum när det gällde det etiska handlandet. Den hävdade att det var individens självständighet, autonomi och fri- och rättigheter i förhållande till stat, samhälle och religion som skulle vara moraliskt vägledande.

Ett nytt tänkande introducerades med utilitarismen. En av dess främste företrädare var filosofen Jeremy Bentham som i början av 1800-talet gjorde nyttobegreppet till den högsta principen för moralen. Han ställde upp målet med orden ”den största möjliga lycka åt det största antalet”. Enligt Bentham styrs allt vad vi gör av en ständig strävan att ”vinna högsta möjliga lust”. Han tog starkt avstånd från liberalismens tankar om individens okränkbara rättigheter gentemot staten och medborgarna. I stället menade han att nyttan skulle vara högsta etiska norm också i lagstiftningen.

I vårt land kom utvecklingen att för framtiden starkt påverkas av filosofen Axel Hägerström (1868-1939). Särskilt betydelsefullt blev hans påstående att det inte finns någon kunskap om värden. Bara det som är verkligt kan utgöra grund för kunskap, därför är också kunskap om rätt och orätt omöjlig. Hägerström företrädde och förstärkte de rättspositivistiska tankarna att någon principiell för alla tider given grund för rätten, t ex naturrättslig, inte finns utan att staten genom medborgarrepresentationen från tid till tid avgör vad som ska betraktas som rätt.

I nutida filosofiskt tänkande är de grundläggande etiska värderingarna inspirerade av värden som uppfattas som gemensamma och som uttryck för det gemensamma goda liksom av sociala mål. Vi finner också idag spår av både nytto- och lyckotänkande liksom av värdenihilism. Möjligheten av universella etiska regler ifrågasätts samtidigt som andra grupper kräver klara regler som kan ange riktningen för våra handlingar. Postmodern moralfilosofi har fört in frågor om tidens, platsens och känslornas betydelse för moraliska överväganden och

ställningstaganden. En relationsbunden omsorgsmoral (kvinnlig) har ställts i kontrast till en principstyrd rättvisemoral (manlig). Diskussionen i dagsläget präglas inte av enhet utan av mångfald och återspeglar därmed det mångkulturella samhälle vi lever i.

Ibland klassificeras det etiska ställningstagandet utifrån olika sätt att argumentera. *Pliktetiken* utgår från vissa principer, regler som man ska följa därför att de betraktas som objektiva och inte tar hänsyn till olika intressen. *Konsekvensetiken* innebär att man väljer ett alternativ, en lösning som uppfattas ge de bästa följderna (t.ex. största möjliga nytta enligt utilitarismen), *Dygdetiken* bortser egentligen från olika alternativ och fokuserar på personligheten hos den som handlar och på situationer som han/hon handlar i. Gränserna mellan dessa tre är flytande och ofta kombineras de olika sätten att argumentera i själva ställningstagandet.

Den allmänna diskussionen om etiska regler och moraliskt handlande inom västvärlden i vår egen tid har dock kommit att domineras av de aktstycken om mänskliga rättigheter som utarbetades efter andra världskrigets slut för att skydda individen/medborgaren mot framför allt de diktatoriska staternas övergrepp. Deklarationen om de mänskliga rättigheterna 1948 som ju i mycket griper tillbaka på tidigare – framför allt 1700-talets naturrättsliga – uppfattningar om människovärdet och människans rättigheter ger vissa bestämda utgångspunkter för diskussionen om etiska riktlinjer. I inledningen till deklarationen talas det om ”det inneboende värdet hos alla medlemmar av människosläktet”. I art 1 slås fast att ”alla människor äro födda fria och lika i värde och rättigheter”. Därför skall de också ”handla gentemot varandra i en anda av broderskap” (man tänkte inte i jämställdhetstermer då!). Deklarationen klargör sedan i sina många artiklar vad som är envars rättigheter. Först i den sista artikeln, art 29, konstaterar deklarationen att ”envar har plikter mot samhället”. I den andra punkten i samma artikel görs också vissa inskränkningar i den enskildes rättigheter. Det är inskränkningar av bl.a. den att de skall ”trygga tillbörlig hänsyn till och respekt för andras fri- och rättigheter”. Ett försök att skapa en deklaration om mänskliga skyldigheter gjordes 1997 med Trieste Declaration of Human Duties. Den innehåller en skyldighetskatalog med 12 artiklar alltifrån respekt för människans värde och värdighet liksom för människolivet till skyldigheten att arbeta för freden och världen

Universitetsvärlden och etiken

Den intressegemenskap som de framväxande universiteten alltifrån 1000- och 1100-talen skapade mellan lärare och studenter tog sig också uttryck i former för samverkan. Viktigast för båda parter var alltifrån början att slå vakt om kravet på frihet i förhållande till makter och myndigheter i det omgivande samhället. I sitt agerande har de självklart fungerat efter den tidens uppfattning. Eftersom de uppstod i den tid då gillen och skråväsen dominerade kom de i sin struktur att anknyta till gillestraditionen. Där fanns kraven på ömsesidig solidaritet och sammanhållning liksom vaktsläende om frihet och egna privilegier gentemot ingrepp från utomstående myndigheter av skilda slag, i universitetens fall främst stat och kyrka. Lärarkollegiet utvecklade sina regler och studenterna i nationerna sina. Inom denna ram växte det också fram en gemensam syn på vad som kunde krävas av båda parter i deras inbördes relationer i undervisning och studier i universitetets kollegiala gemenskap.

I lagar och förordningar för universitetens verksamhet under århundradenas lopp har dock etiska riktlinjer och regler förekommit mycket sparsamt. Successivt har också de fåtaliga föreskrifterna försvunnit och saknas nu helt. I konstitutionerna för Lunds universitet 1666 ges vissa regler som vägledning för både lärare och studenter vid akademien. Som en garanti för lojal uppslutning kring verksamheten skulle alla kategorier vid universitetet avlägga en ed. Rektor förband sig genom sin ed att ”med flit och noggrannhet besörja allt vad som uti denna akademins välfärd, heder och nytta lända kan”.

Ett särskilt kapitel i konstitutionerna handlar om de studerandes leverne och seder. I ett första avsnitt föreskrivs att var och en skall ”älska och ständigt hålla sig vid sanningen”. Detta preciseras sedan i exempel rörande den kristna läran och ”uti idkande av alla bokliga konster och vetenskaper, i kontakter, i tal, i åthävor, i röst och uppförande, i omdömen och vänskap”. Ett andra avsnitt beskriver vad en student ska ”undfly och avsky såsom avgrunden”, nämligen ”lögn och falska meningar” bl. a ”allt falskeligt beljugande, förklenande, okvädingsord, fåfänga, trolöshet, svek, skryt, förställning, i ord, gärningar och åthävor”. Vissa ändringar gjordes under årens lopp i konstitutionerna. Bl. a ändrades rektorseden 1829. Enligt den nya formuleringen lovade rektor att förestå sitt ämbete ”med trohet, nit och redlighet”.

Först 1852 fick universiteten i Uppsala och Lund gemensamma statuter som ersatte konstitutionerna från 1655 för Uppsala och 1666 för Lund. Därmed upphörde den egna domsrätt som universiteten intill dess haft. I de nya statuterna finns inte längre edsavläggelse med. Några krav på att lärarna i sitt framträdande ska leva upp till vissa värdegrunder finns inte. Inte heller ges här några regler för studenternas "leverne och seder" mer än föreskriften att "nationsföreningarna hava till ändamål att befrämja flit, sedlighet och god ordning bland de studerande".

Formuleringarna ovan återkommer ordagrant i de nya statuter för Uppsala och Lund som utfärdades 1876, 1908 och 1916. I universitetsstatuterna 1956 preciseras professorernas åligganden i en uppräknig: forskning, undervisning, handledning, ledning och tillsyn, föreståndarskap för institutionen och läroboksförfattande. I beskrivningen av nationernas uppgift har den förändringen gjorts att ordet "sedlighet" tagits bort. I universitetsstadgan 1964, som ger nästan samma beskrivning på professorsåliggandena som 1956, beskrivs ändamålet med studentsammanslutningar vara att "främja medlemmarnas studier". Därmed fanns inte längre några som helst föreskrifter eller riktlinjer med anknytning till hur universitetets personal och studenter skulle uppträda i verksamheten. Sådana påpekanden saknas också helt i 1977 års högskolelag och högskoleförordning liksom i 1992 års högskolelag och högskoleförordning.

Det är intressant att notera att när alla föreskrifter av etisk natur försvunnit ur de lagar och förordningar som reglerar universitetets verksamhet har detta upplevts som ett vacuum och önskemål om etiska riktlinjer framförts. Det började med diskussioner kring etiska frågor i samband med medicinsk forskning och har utvecklats så som visats i del 2. Samtidigt har universiteten såsom en del av samhället inte någon egen etik eller etisk kod som avviker från de grundläggande etiska uppfattningar och normer som samhället i övrigt står för och som redovisats i del 1. Det är i stället fråga om att utifrån dessa grundläggande värderingar försöka finna lösningar på de specifika etiska problem inom universitetet som uppkommer i denna miljö inte minst på grund av komplexiteten i universitetets verksamhet

I det enhetssamhälle som fungerade in på 1900-talet var det i många fall ganska självklart vad som skulle accepteras som etiskt och moraliskt försvarbart. I det mångkulturella och mångreligiösa svenska samhälle som präglar 2000-talet är sådana gemensamma värderingar långt ifrån självklara och accepterade. Inte oväntat har man på en del håll därför försökt finna gemensamma värderingsgrunder som sammanhållande band inom organisationer av olika slag.

Inom näringslivet har det således formulerats allmänna etiska regler. I vissa länder måste företagen idag ha sådana regler. Styrelsen för AstraZeneca har t ex år 2000 godkänt "etiska regler" jämte de principer de bygger på och ålagt alla anställda att följa dem. Motivet anges vara att det är av största betydelse att företaget har ett gott rykte, att omvärlden har förtroende för företaget och att det därför är "viktigt att vi håller en hög etisk standard i vårt agerande". Som policy fastslår styrelsen att alla måste "arbeta efter högt ställda normer avseende integritet och hederlighet". Denna policy utvecklas därefter i ett antal punkter om normer för uppförande, jämställdhet, intressekonflikter mm.

Också inom den offentliga sektorn har man diskuterat frågan om etiska riktlinjer. I förvaltningspolitiska kommissionens betänkande "I medborgarens tjänst. En samlad förvaltningspolitik för staten" (SOU 1997:57) diskuteras den etiska problematiken. Kommissionen konstaterar att det vore "inte meningsfullt att försöka formulera en särskild etisk kod för statstjänstemännen. Det centrala är att förvaltningskulturen och statstjänstemannarollen lever i medvetandet och diskussionen. Värderingar och förhållningssätt som är centrala för den statliga verksamheten, såsom saklighet, objektivitet, rättssäkerhet och lojalitet mot överordnade mål bör stärkas". Kommissionen understryker också att "det mest centrala och mest krävande i en hög förvaltningsetik låter sig inte sammanfattas i några enkla punkter". I prop. 1997/98:136 följer regeringen kommissionens förslag och avvisar införandet av en generell etisk kod. I stället poängteras det i propositionen: "En bättre väg att stärka medvetandet är att frågor om etik och innehåll i statstjänstemannarollen lyfts fram och fortlöpande diskuteras inom varje myndighet".

Finns det en generellt accepterad värdegrund i samhället? Även om det inte finns särskilda föreskrifter som ger etisk vägledning för samhällsmedborgarna så finns det ändå en stor uppslutning kring vissa värderingar som uppfattas som gemensamma och oumbärliga och som redovisats i del 1. Dessa värden och regler tar också sikte på det ömsesidiga samspelet i den dagliga samvaron i arbete

och umgänge. De ger därmed uttryck för såväl de rättigheter som de skyldigheter individen anses ha i förhållande till omvärlden. Här spelar också exemplet makt, enskilda människor som förebilder, en stor roll för förverkligande av idealen

Bilaga: Exempelsamling

Exempel på beslut av etisk innebörd fattade vid Lunds universitet. Exempelsamlingen utökas successivt.

Exempel 1: Forskningsfusk

Diariernr: SG 422 94/96

Den 29 mars 1996 ägde en disputation rum. En månad senare lämnade prefekten vid den aktuella institutionen in handlingar till fakultetskansliet rörande anklagelse om plagiat i avhandlingen. Plagiatet avsåg huvudsakligen opublicerade manus som författats av en doktorand vid ett annat lärosäte. Dekanus tillsatte en särskild utredare för ärendet.

Betygsnämnden återinkallades och fick mot bakgrund av utredningsmaterialet i uppgift att pröva huruvida plagiat förelåg. Betygsnämnden fann att så var fallet. Nämnden ansåg att det var särskilt graverande att plagiaten gjorts från icke publicerade texter. Betygsnämnden underkände avhandlingen

Exempel 2: Hantering av donation

Diariernr: F9 1271/2002.

En läkare avled och donerade sin kvarlåtenskap till Lunds universitet. Efter bouppteckning överlämnades till universitetet att ombesörja försäljning av kvarlåtenskapen. Chefen för den avdelning som ansvarar för till universitetet donerade medel beslutade att universitetet av besparingskäl i detta fall själv skulle ansvara för avyttrandet av kvarlåtenskapen.

Någon månad efter det att bouppteckningsmannen redovisat kvarlåtenskapen kontaktades universitetets förvaltningschef av en väninna till den avlidna. Väninnan var konfunderad över det sätt på vilket ärendet handlades. Hon var orolig och reflekterade bl a över att avdelningschefen och dennes medarbetare personligen var engagerade i de praktiska göromålen såsom städning och omflyttning av inventarier i det hus som skulle säljas. Väninnan berättade även att hon kontaktat den auktionsfirma som skulle ta hand om försäljningen av lösöret och där fått beskedet att avdelningschefen hos auktionsfirman hemställt om att en del av lösöret inte skulle auktioneras ut, utan i stället köpas ut till ett ”marknadsmässigt pris”. Sammanfattningsvis ansåg väninnan att det inte verkade som om ärendet sköttes på ett professionellt sätt.

Förvaltningschefen och akademiräntmästaren kontaktade direkt den ansvariga avdelningschefen. Avdelningschefen lämnade en redovisning över det lösöre som märkts ut . Hon förklarade att det lösöre som skulle undantas auktionen var föremål av begränsat värde och skulle användas för att möblera enhetens nya verksamhetslokaler. Avdelningschefen informerades att förfarandet var etiskt felaktigt och ombads att ge auktionsfirman besked att allt lösöre av värde skulle gå till auktion. Vidare skulle avdelningschefen genast lämna över ansvaret för ärendet till akademiräntmästaren.

När universitetet kontaktade auktionsfirman visade det sig dock att ytterligare föremål utöver de avdelningschefen tidigare redovisat hade undantagits från auktionen. Föremålen hade inte enbart märkts ut utan även transporterats bort från auktionsfirman för att köpas ut från firman till ett ”marknadsmässigt pris”. När detta uppmärksammades kopplades universitetets personalenhet in och avdelningschefen konfronterades med de nya uppgifterna. Hon erkände att hon hade för avsikt att köpa ut en del av dessa föremål till sig själv. Mot bakgrund härav informerades avdelningschefen om att hon inte längre hade universitetets förtroende som avdelningschef. Grunden för det bristande förtroendet var dels handhavandet av avyttringen av dödsboet, dels att hon lämnat felaktig information till sina överordnande när hon tidigare konfronterats med uppgifterna. Avdelningschefen ombads kontakta sin fackliga organisation för fortsatta diskussioner och förhandling rörande omplacering till annan befattning.

Avdelningschefen kontaktade ett privat ombud. Ombudet förklarade att hennes klient inte hade något intresse av en annan anställning vid universitetet. Efter förhandling enades parterna om att avdelningschefen skulle säga upp sig själv mot ett avgångsvederlag motsvarande sex månadslöner.

I samband med diskussioner kring enhetschefens anställning togs även upp frågan om sk åtalsanmälan (polisanmälan) enligt 22 § LOA. Universitetets bedömning var dock att det inte förelåg grund för att göra en sådan anmälan.

Den avlidnes väninna informerades om händelseförloppet i ärendet. Väninnan delade inte universitetets uppfattning utan ansåg att universitetet skulle polisanmäla enhetschefen. Universitetets bedömning var dock att man inte kunde se att enhetschefen gjort något brottsligt och att polisanmälan mot anställd inte görs ”för säkerhets skull”. Däremot ansåg universitetet att avdelningschefen varit grovt försumlig i sin anställning och agerade utifrån detta.

Därefter ”tipsades” tidningar om det inträffade och väninnan gjorde en egen polisanmälan. Efter polisanmälan informerades universitetet av auktionsfirman att ytterligare föremål, utöver de firman tidigare redovisat, hade lämnats in av avdelningschefen. Universitetet fick i media utstå hård kritik för att ha försökt ”tysta ned” den aktuella händelsen.

Ärendet utreddes av polis, men efter några månader beslutade åklagaren att lägga ned åtalet då brott inte ansåg styrkt.

Exempel 3: Misstanke om plagiat i avhandling

Dariernr: S G 422 196/00

Datum för disputation var fastställt till den 5 oktober. Disputationen stoppades emellertid av prefekten vid institutionen efter besked från opponenter om att två avsnitt i avhandlingen härrörde från hans egna skrifter utan referens till källan. De citerade skrifterna fanns inte heller i litteraturförteckningen.

Dessutom var litteraturlistan behäftad med brister enligt skrivelsen från institutionen till fakulteten 2000-10-16. På de första nittio sidorna har opponenter funnit ett tjugotal referenser till verk som sedan inte återfinns i listan.

Fakulteten har 2000-10-30 bett opponenter precisera uppgifterna, vilket skedde i skrivelse 2000-11-13..

Respondenten medger att de nämnda avsnitten i avhandlingen saknar referenser. Dock menar han att detta är helt oavsiktligt. Orsaken skulle vara att arbetet svälldes ut och referenserna försvunnit vid bearbetningen av texten.

Respondenten medger att han använt idéer från opponentens arbeten. Han påpekar att opponenten dock omnämns sammanlagt sju gånger i texten, nämligen på sidorna 80, 86, 89, 92. De verk av opponenten som nämns ett antal gånger finns inte upptagna i litteraturlistan. Detta gäller även verk av andra personer. Orsaken till detta är enligt respondenten att fel manuskript har sänts till tryckning.

Respondenten erbjuder två alternativ för att rätta till bristfälligheterna, att antingen skriva om texten med korrekta referenser eller att citera de aktuella avsnitten utan egna kommentarer i texten.

Samhällsvetenskapliga fakultetsstyrelsen konstaterar att avhandlingen återkallades före disputationen. Som respondenten själv anfört i sin förklaring daterad 2000-11-20 är avhandlingens manus i sin nuvarande form behäftad med avsevärda brister vad avser referenser och not-hänvisningar. Detta borde ha åtgärdats före avslutande seminarier.

Vid framtida framläggande av avhandlingen för doktorsexamen förutsätts att påtalade och övriga brister åtgärdats

Disputation ägde rum i maj 2001 med ny opponent